

''De Koningin wil, dat de soldaten met zachtheid en menschlievendheid worden behandeld...''

Van landweerders, lotelingen en andere militairen

Koningin Wilhelmina op bezoek bij het Nederlandse leger tijdens de mobilisatie in de Eerste Wereldoorlog 1914-1918.

**Door Dirk Reinder Wildeboer te Buitenpost.
Secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen.
Tel. 0511-541920, Internet <http://home.hetnet.nl/~oudachtkarspelen>.**

Nu elf jaar geleden, in 1994, kwam er een einde aan de militaire dienstplicht in Nederland. In dit artikel een terugblik op de historie en gebeurtenissen, die hiermee verband hielden.

Ons land werd in 1810 door Napoleon bij Frankrijk ingelijfd. Tot dit jaar was er nog geen sprake van algemene dienstplicht. Het land werd verdedigd door huursoldaten, die vooral in het buitenland werden geworven, onder andere in Zwitserland. Vandaar het spreekwoord "geen geld, geen Zwitsers". In de 17de en 18de eeuw konden, wanneer de nood aan de man kwam, wel gezonde mannen tussen 18 en 50 jaar worden opgeroepen. In krietieke jaren, zoals in 1672 (rampjaar) en 1747 (dreigende Franse inval), werden lijsten van deze zogenaamde "weerbare mannen" aangelegd, die nog steeds in verschillende rijksarchieven worden bewaard. In 1810 werd door de Franse bezetter in ons land de algemene dienstplicht ingevoerd, die na 1813, toen de Fransen waren weggejaagd, bleef bestaan. Elke jonge man van 19 jaar, werd ingeschreven voor de Nationale Militie en moest bij de gemeente op een bepaalde dag een lot halen. Men kon aanloten en vrijloten, dat hing van het nummer van het lot af. Een laag nummer gaf de meeste kans op vrijstelling. Een dergelijke lotingsdag was een belangrijke gebeurtenis, want ook financieel hing er veel van af. Het was wel de gewoonte dat het nummer van het getrokken lot op de muts of hoed werd gespeld en men er zo mee door de woonplaats paradeerde. Degene, die zich had vrijgeloot, was dan verplicht om de minder gelukkigen te trakteren. Op deze manier vloeide de sterke drank rijkelijk en deden de kasteleins goede zaken op een lotingsdag.

Landstormers

Na 1813, toen de Franse bezetters waren weggejaagd, was de Landstorm in Achtkarspelen actief. Op voorschrift van de gouverneur van de provincie, (de voorganger van de huidige commissaris van de koningin), werd de Landstorm ingesteld. Bewaard is gebleven een "Copiaboek van de Compagnie Landstorm te Surhuisterveen. Alsmede behorende onder het Arrondissement Leeuwarden en wel het 6de Bataillon, aangelegd in het jaar 1814 den 1sten October, Bartholomeus Jacobus Schurer, Seg.Majr.". De landstorm was een soort reserveleger, die in bijzondere omstandigheden werd ingeschakeld, zoals bij het lopen van nachtwachten in de dorpen en andere bewakingsdiensten. De genoemde B.J. Schurer was in 1812 als 20-jarige in Surhuisterveen benoemd tot schoolmeester en zoals blijkt had hij de rang van sergeant-majoor. Waarschijnlijk omdat hij goed kon schrijven, werd het zijn taak om een en ander op papier te zetten. Hierdoor kunnen we nu nog een indruk krijgen wat het doel was van de Landstorm en alle regels en voorschriften werden uitvoerig opgeschreven, zoals het volgende:

"In ieder dorp zal des nagts wacht worde gehouden om alle kwaaddoeners hun, alsmede hunne medeinwoners eigendommen voor rovers te beveiligen". In elk dorp moest de wacht bestaan uit een sergeant of korporaal en zoveel piekeniers als nodig was; om 10 uur 's avonds ging de wacht in en dat duurde tot 4.00 uur in de morgen. Blijkbaar waren dit de gevaarlijkste uren. Er diende een bepaalde route te worden gelopen door de dorpen en aan de wachten gaf men een wachtwoord mee. Een lijst van deze wachtwoorden werd voor de hele maand klaar gemaakt. Ontmoette een patrouille een persoon, dan moest er geroepen worden: "Halt! Werda? Daarop moest het wachtwoord worden gevraagd en de persoon onderzocht. Zonodig werd dan de betrokkene in arrest genomen en naar de wacht gebracht. De lijst van namen van de landstormers staat ook in het boek. Deze waren onder andere: Pieter Gerkes van Dekken, Durk Jans van der Schors, Gerke Willems Witteveen, Zweitse Hendriks Gal, Hans Jans Nieuwenhuis, Gerrit Jans Hulshoff, Egbert Jurjens Pultrum, Ruurd Gjalts Gjaltema, IJpe Jans Poppinga en Geert Jans Drost. De lijst met namen was getekend door de kapitein S.Y. Luimstra.

Kaartspelers in de nacht

Gebeurde er wel eens iets bijzonders tijdens een nacht waarin de landstormers actief waren? In een proces-verbaal, opgemaakt door de wacht Simon Jans Huisman, adjudant Harmen Alberts Postmus, sergeant, Simon Jans Hulshoff, 2de luitenant en Johannes Hendriks Nobach, fourier, kunnen we het volgende lezen: Ze beklagden zich er over, dat een groepje mannen, die in de nacht omstreeks 2 uur uit de herberg in Surhuisterveen kwam en nog geen zin had om huiswaarts te keren, op het idee was gekomen om in het wachtlokaal te gaan zitten. Dit vond men blijkbaar een geschikte plek om nog wat te vertoeven, want hier brandde de kachel. Om 4 uur, toen het de tijd was voor de wacht om in te rukken, wilden ze nog niet weggaan. Ze bleven maar zitten kaartspelen. Maar de landstormers zelf, de piekeniers, waren ook niet onschuldig aan dit voorval. "Ze waren niet alle gewillig om zich tegen de weerspanningen te verzetten". Kennelijk vonden de piekeniers het ook wel gezellig. Ook de nachtrust van de omwonenden werd op deze manier verstoord. In maart 1815 hielden de nachtwachtdiensten op, maar de exercities gingen wel door. Een procesverbaal vermeldt, hoe Ruurd Gjalts Gjaltema absent gebleven was en toen door de korporaal Pieter Gerkes van Dekken was aangemaand de daarop staande boete te betalen. "Edoch is hij weigerachtig geweest, om te betalen". Dergelijke wanbetalers kwamen meer voor en de namen werden doorgegeven aan de stafofficier. Wat er verder met deze mannen gebeurde, werd niet door meester Schurer in het "copiaboek" opgeschreven.

Aantreden bij Blauwverlaat

De Luitenant Colonel van het 6de Bataillon Landstorm, de heer M. de With (ook de Schout van Buitenpost) vaardigde op 10 oktober 1814 een order uit, waarbij alle mannen werden gelast om de volgende morgen te Blauwverlaat aan te treden. De manschappen behoorden daar te staan "zui-ver en ordentelijk gekleed, met een groen palmtakje op de hoed geplaatst op de linkerszijde met een oranjelint vastgebonden". Een en ander mocht niet boven de hoed uitkomen. Waarom deze order? Dit was in verband met het bezoek van Koning Willem I aan Friesland, daarover straks meer. Verder verwachtte de commandant van alle mannen van de landstorm "zoo uit liefde voor

den Souvereinen Vorst, als ter eere van het Bataillon, om zich op deze morgen niet te bedrinken en te doen wat door de officiers zal gecommandeert worden". Over dit koninklijk bezoek was onder andere het volgende in het gemeentearchief te vinden. In verschillende brieven van de hoogste baas van Friesland, de commandant in het arrondissement Leeuwarden, aan de Schout van Buitenpost, werd verzocht om zich met de andere Schouten in de regio in verbinding te stellen om de wegen in de beste staat te brengen en te houden tot dat "Zijne Koninklijke Hoogheid langs derzelve zal zijn getrokken". Verder kwam er bericht "dat het corps, uitmakende de erewacht te paard bij het bezoek van ZKH, welke uit 14 à 16 personen zal bestaan en die op 10 oktober in uw gemeente zal aankomen, behoorlijk gelogeed ingekwartierd en van de nodige fourage voor de paarden voorzien worden". Dan was er nog een wens: "dat het den gouverneur aangenaam zal zijn dat alomme, waar ZKH zal doortrekken of aankomen, bij de passage van ZKH de klokken geluid worden".

De Leeuwarder Courant berichtte destijds op jubelende toon over het koninklijk bezoek. De hoge gasten werden bij de grens van de provincie in Stroobos verwelkomd door verschillende pommeranten uit Leeuwarden. "De koets waarin de illustre personen gezeten waren, werd geëscorteert door een eerewacht te paard, zamen gesteld uit jonge lieden van aanzien. De weg van het Stroobosch naar Leeuwarden, was met zeven batillons van den landstorm bezet. Eene ontelbare menigte aanschouwers vervulde de wegen en deed de lucht van vreugdegejuich weergalmen". We kunnen dus wel constateren dat het hoog gezelschap via Blauwverlaat en Buitenpost is gereden en zo vervolgens langs Huis ter Heide bij Bergum in Leeuwarden terecht kwam. Volgens de krant was ook hier de ontvangst overweldigend. De paarden van de koninklijke koets werden zelfs door het volk uitgespannen en verder door enthousiaste Leeuwarders getrokken tot aan het huis van de burgemeester, waar het gezelschap zou logeren.

Plaatsvervangers

Om van dienstneming vrij te zijn, was het mogelijk om "een plaatsvervanger in het werk te stellen", zoals dat in ambtelijke stukken werd vermeld. Voor een bepaald bedrag kon men dus iemand kopen, die de dienstplicht overnam. Doeke Wijgers Hellema vertelt in zijn boek "Kroniek van een

Friese boer" over deze plaatsvervanging. Hellema woonde op een boerderij bij Oud Barrahuis onder Wirdum en heeft van 1821 tot 1856 een dagboek bijgehouden. Deze boer was vrij vermogend en was dus in staat om plaatsvervangers te kopen voor zijn zonen, die zich hadden aangeloot. In 1840 loot één van zijn jongens zich vrij en hij is blij dat hij niet achter een vervanger aan hoeft, die vaak in kroegen moesten worden opgespoord. Hij schrijft: "dat hij er voor is gespaard om dag op dag en nacht op nacht in zuiphuizen en kroegen door te brengen, om met de zodanigen te onderhandelen. Van al deze onaangenaamheden, moeite en kosten, teleurstellingen, vloeken, razen, verwenschingen en tieren, ben ik door de goede hand Gods thans ontheft en bevrijd, en heeft mij, mijne vrouw en wijdere huisgezin een groote gerustheid gebracht". Maar boer Hellema was in 1845 minder gelukkig op dit punt. Op 3 maart schrijft hij in zijn dagboek: "Mijn op één na jongste zoon Klaas moet morgen loten tot de militie, het lot wordt in de schoot geworpen, maar het beleid daarvan is van

den Heere!" Op 4 maart bleek dat Klaas is aangeloot. Vader zag niet tegen de kosten op om een goede plaatsvervanger te kopen, maar wel tegen de moeite om een zo iemand te vinden. Hij had dan ook besloten om zich tot een ronselaar te wenden, die dit vervelende karwei voor hem kon opknappen. Ook blijkt uit de verhalen van onze boer dat bepaalde mannen aan de kost kwamen door zich te verkopen als plaatsvervanger of nummerwisselaar. In het eerste geval was het een volledige vervanging, in het tweede geval werd alleen de dienst waargenomen, terwijl de aangelote persoon als dienstplichtige bleef ingeschreven. Een nummerwisselaar was dan ook veel goedkoper dan een remplantant. Boer Hellema kent iemand die al viermaal plaatsvervanger is geweest en de verplichte tijd eerlijk heeft uitgediend. De kosten van een goede remplantant waren ongeveer f 400,-. Voor die tijd was dat een flink bedrag. Het wekkloon van een arbeider was destijds niet meer dan f 3,-.

"Werkzaam en oppassend"

Zoals eerder werd verteld waren financieel de gevolgen ingrijpend voor gezinnen, wanneer de loteling, die de enige kostwinner was, in militaire dienst moest. In het volgende geval komt dit duidelijk naar voren.

Geert Andries van der Wijk, arbeider op de heide van Surhuisterveen, het tegenwoordige Boelenslaan, stierf op 15 december 1869 en was maar 45 jaar oud geworden. Hij liet zijn vrouw Bauktjen Ongersma, achter en nog 7 kinderen, waarvan de 20-jarige zoon Andries de oudste was. Het gezin kreeg het financieel nu veel krapper. De hoofdkostwinner was nu weggefallen en Andries had bij de loting voor de militaire dienst een hoog nummer getrokken, wat inhield dat hij dienstplichtig zou worden en dus ook niets meer voor het gezin kon inbrengen. Moeder Bauktjen was bang dat ze nu bij de armvoogdij om hulp moest aankloppen en richtte een verzoek aan het Departement van Oorlog om vrijstelling, dat echter werd afgewezen. Hierna ging er een verzoek naar H.M. de Koningin, die aan de burgemeester om advies vroeg. In het gemeentearchief van Achtkarspelen is dit advies van burgemeester V.A.H. van Haersma de With bewaard

gebleven, die ons een indruk geeft van de gezinssituatie. Hierin werd gepleit voor vrijstelling.

Een gedeelte van het schrijven van de burgemeester volgt hierna:

"Dat adressante eene werkzame vrouw is en in het bezit van een

huisje op de heide van het Surhuisterveen is, waar zij met hare 7 kinderen woont en eenige grond heeft waar zij gedeeltelijk van leeft. Dat zij door handenwerk bij vreemden met hare 7 kinderen in hare verdere behoefte voorziet. Dat haar zoon Andries een werkzame Jongeling is en zijn overleden vader evenaart, die ook voor een werkzaam en oppassende man in der tijd bekend stond. Dat adressante, hoewel achteruitgegaan door de dood van haar man, nu weder door den hulp van haar zoon Andries, haar geleden verlies eenigzins te boven komt. Dat al hare hoop om vrij te blijven van de Armenkassen zou verdwijnen, zoo zij haar zoon zou moeten missen. Dat het daarom voor de adressante en hare kinderen zeer wenschelijk zou zijn dat Andries van der Wijk van de werkelijke dienst kon worden ontheven".

Ondanks de brief van de burgemeester moest Geert toch in dienst. Hij trouwde op 23 mei 1874, nog tijdens zijn dienstdienst, met Trijntje van den Berg. Volgens de huwelijksakte was zij "dienstbaar" en woonde ook onder Surhuisterveen.

Zakboekje

Bij een familie in Surhuizum is bewaard gebleven het militaire zakboekje van grootvader. Hij werd als loteling (nr. 30) van de lichte 1896 uit de gemeente Achtkarspelen ingelijfd bij het

7e regiment infanterie per 3 maart 1896. Op 1 augustus 1904 ging hij met groot verlof en werd hij bestemd voor dienst bij de Landweer, die als reserveleger fungeerde. Het blijkt dat de man nu ruim 8 jaar heeft gediend. In die tijd duurde de verplichte dienst maar even 8 jaar. In het zakboekje staan allerlei bepalingen en voorschriften opgetekend, "waarvan de kennis voor iedere militair onmisbaar is" en die ook weer een beeld van de tijd geven. Het hoofdstuk "Grondslagen voor de ondergeschiktheid" bevat prachtige volzinnen, zoals "Hare Majesteit de Koningin begeert, dat een trapsgewijze ondergeschiktheid worde onderhouden, welke zonder iets van haar kracht te verliezen, zacht en vaderlijk zij. De Koningin wil, dat de soldaten met zachtheid en menschlievendheid worden behandeld". Ook verlangde de Koningin: "dat aan de soldaten nimmer onrecht worde gedaan en dat zij in hun meerderen welwillende voorgangers vinden". Verder werd uitgebreid gewaarschuwd tegen drankmisbruik. Hierover staat geschreven: "Het onmatig gebruik van sterke drank is de voornaamste bron van de onheilen, welke in den militaire dienst uit weerspanningheid en oneerbiedigheid van den mindere jegens den meerdere voortvloeien". Militairen, "die in staat van dronkenschap of opgewondenheid", misbruik maakten van hun wapens, werd de eer ontzegd om buiten dienst met wapens te verschijnen. Blijkbaar was het toen gebruik om in de vrije tijd een wapen te dragen en beschouwde men dit als een eer. Na 8 jaar dienstplicht was men nog 7 jaar landweerplichtig. In bijzondere omstandigheden kon betrokkene, door tussenkomst van de burgemeester, worden opgeroepen. De alarmering was mogelijk door kloggelui en boden. Deze personen konden hiervoor gebruik maken van een rijwiel of paard. Het algemeen gebruik van een auto was rond 1904 nog niet in beeld.

ACHTKARPELEN. — Aan navolgende ingeschrevenen der lichte 1932 uit deze gemeente is voorged vrijstelling van den dienstplicht wegens broederdienst verleend:

Albert A. Alma, Taeke F. Alma, Jakob A. Bokkema, Aaldert J. Bos, Johannes Cornelis Brandsma, Sije Brinkman, Geert I. Brouwer, Harm N. Bulthuis, Jelle B. Bijma, Ties Dam, Hendrik J. van Dellen, Ale Detmar, Auke W. Douma, Frederik Grassmid, Sijze de Groot, Andries Hager, Ate G. Hamstra, Siebe Tj. Hamstra, Gaele J. Hanama, Klaas E. Haijema, Jacob Gerrit Haytink, Sletse B. Henstra, Andries J. Hoekstra, Molske Koolstra, Liskele J. Kuipers, Willem H. L. Panstra, Dirk Leegsma, Huite Meinema, Sjoerd M. van Minnen, Tjeerd J. Nauta, Freerk G. Nicolai, Halje F. Oldenburger, Hendrik J. Oosterhoff, Hielke J. van der Ploeg, Marten J. Pool, Lambert A. Postma, Tobias J. Postma, Aan K. Praamstra, Yme S. Rinsma, Auke Lambertus Sietzema, Mlonto O. Steensma, Jacob Dirk Sijtsma, Rindert D. Triemstra, Willem J. Tuinstra, Pieter P. Veenstra, Geert H. de Vries, Jan K. van der Wal, Rafke Anthonius van der Wal en Gerardus J. Mozes.

Uit: De Drachtster Courant in 1932

Foto met onder andere een groepje militairen rond 1920 te Marssum.

Steun aan het wettig gezag.

Ondergeteckende 1) Tjitsje Postma

wonende 2) Karkema Oplinde

geboren 28 Januari 1896

van beroep Landbouwer

gediend hebbende als soldaat bij 4-1-9 R.I.

3)

verklaart, dat aan hem een legitimatiebewijs is uitgereikt als
Bijzonder Vrijwilliger bij den Landstorm.

Karkema Oplinde, 8 Mei 1923
Gexien 4) (handtekening)

K. Kanning

T. Postma

- 1) Naam en voornamen.
- 2) Adres.
- 3) Korps en onderdeel.
- 4) Lid van Commissie of vertrouwensman.

Uit: gemeente-archief

Opname van een groep militairen tijdens de eerste wereldoorlog voor de kazerne 3 te Amersfoort. Deze foto werd als Ansichtkaart op 19 januari 1917, door de soldaat liggend op de voorgrond rechts, verzonden naar zijn familie in Friesland. "Het is hier voor goed winter. Ze rijden hier raak op een ijsbaan, maar wij moeten dienst doen". Volgens de afzender hadden een aantal soldaten wasblikken en handdoeken bij zich. "Ook staan er goeds voor de ramen". Twee van zijn broers waren ook in dienst. Wat verder opvalt: De man rechts achteraan met een gamel of eetketel en een soort opscheplepel en verder de pijprokers.

Proclamatione Militarie.

De Grootman van Acht kaspelen roep met desen op alle Inge-
 hetenem welke uit kracht van art 50 der wet van 8 Januarij
 1835 met betrekking tot de Nationale Militie hunne wettige woon-
 plaats of domicilie en deze Grootman hebben, en op den 1 Januarij 1835 hun
 jaar zyn enige redden, en alzo in 1830 geboren zyn, om het even of
 zy abrent, getruwd, of reeds in militaire dienst zyn of andere wyze
 lang hebben en te brengen, om zich ter volbreuing aan art 50 de
 wet van 27 April 1820 voor den 20 Januarij s. e. k. by dit bes-
 teuur te inschryven aan te geven, met opgeave van den juist
 dagg en datum van hun lieder geboorte, tot den ontvang van een
 hangaven sal worden, gevacceerd en het Grootman naar te Dra-
 tenpost en wel in het byzonder, op de xxiijde ende dagg, v. a. en
 te wete, :

Op dondersdag d. 6 Januarij 1835 v. s. Morgens 9 tot Saterdag 12 d. v. s.

13

Oproep voor inschrijving bij de Nationale Militie in 1835. (Uit: gemeente-archief)